

Marian Geurtsen

Een doekje voor het bloeden

Maandverband in de Bijbel

Marian Geurtsen gaat in teksten op zoek naar de geschiedenis van het maandverband en stuit daarbij op enkele verhuulende bijbelvertalingen.

Drs. M. Geurtsen is medewerker Vieren bij Bisdom Rotterdam, en ze bereidt een proefschrift voor aan de Faculteit Katholieke Theologie (KvT) over de doorwerking van de Levitische reinheidswetten in de christelijke geschiedenis.

Er was eens een filosofe, Hypatia genaamd. Haar leven is beschreven door Damascius:

Hypatia liep gewoonlijk in haar filosofenmantel door de straten van de stad en legde Plato, Aristoteles en werken van andere filosofen uit aan wie haar wilden horen. In aanvulling op haar vaardigheid in lesgeven werd ze bewonderd om haar deugdzaamheid. Ze was zowel goed als kuis en bleef altijd maagd. Ze was zo mooi van uiterlijk en gestalte dat een van haar studenten verliefd op haar werd, zichzelf niet meer in bedwang kon houden en haar openlijk een blijk van zijn liefde toonde. Ongeinformeerde bronnen zeggen dat Hypatia hem genas van zijn kwaal met behulp van muziek. Maar de waarheid is dat het verhaal over de muziek niet klopt. In werkelijkheid verzamelde ze lappen die bevlekt waren geworden tijdens haar menstruatie en toonde deze aan hem als een teken van haar onreine status en zei: 'Dit is waarop je verliefd bent, jongeman, en het is niet mooi!' Hij was bij het afstotelijke gezicht zo aangedaan door schaamte en verrassing dat hij een verandering van zijn hart ervoer en als een beter man wegging. (Damascius' *Leven van Isidorus*, einde 10e eeuw [vert. MG])

Dit verhaal is zeer waarschijnlijk gedramatiseerd. Maar Hypatia is een historische persoon die leefde in Alexandrië, van ca. 355 tot 415. Als dochter van een filosoof trad zij in haar vaders voetsporen en werd een populaire docent in Alexandrië. Zij is om het leven gekomen toen een woedende menigte van christenen haar aan haar ledematen uit elkaar trok en door de stad sleepte tot dat ze dood was. Christenen, ja, want Hypatia was geen christen en haar populariteit maakte de christenen kennelijk afgunstig. Als u nu denkt: hé, dat verhaal komt me bekend voor, dan kan dat kloppen. Waarschijnlijk heeft haar leven model gestaan voor de legendarische heilige Catharina van Alexandrië – van wie verteld wordt dat zij een groot filosofe was en in een debat van vijftig heidense filosofen wist te winnen met haar scherpzinnige argumentatie voor het christelijk geloof. Omwille van dat geloof wordt zij volgens de legende op een rad vastgemaakt, en

later onthoofd. Maar ik laat de vergelijking tussen Hypatia en Catharina verder voor een andere gelegenheid.

Bezoedelde lappen

Ik verdiep mij al enige jaren in de geschiedenis en de theologie van menstruele en seksuele onreinheid in het vroege christendom. En wat mij in dit verhaal intrigeerde is de verwijzing naar maandverband. De auteur, Damascius, beschrijft in de *Suda* (een 10e-eeuwse Byzantijnse encyclopedie) dat Hypatia lappen, of vodden of doeken, die bevlekt waren door de menstruatie, aan de jongeman voorhield. Voorwaar kennelijk een doeltreffend middel om mannen op afstand te houden: vrouwen zouden ook vandaag de dag vaker een gebruikte tampon in de tas moeten hebben als ze last hebben van seksuele intimidatie.

Het verhaal over Hypatia is van ver vóór het wegwerpmaandverband en roept de vraag op wat onze voormoeders eigenlijk gebruikt hebben in die maandelijke toestand, in de tijd vóór het 'ultradun met vleugeltjes'. Ik ken de verhalen over gordeltjes uit de tijd waarin mijn moeder opgroeide. Maar dat is nog geen eeuw geleden. Wat was er voor die tijd? Hoe zijn vrouwen door de eeuwen heen eigenlijk omgegaan met hun menstruatie? Wat is eigenlijk de geschiedenis van het maandverband?

Daarin beschouw ik Damascius als een belangrijke bron. Natuurlijk moeten we dit verhaal niet lezen als een historische beschrijving. Het is zeer onwaarschijnlijk dat Hypatia ooit echt met lappen voor de ogen van een opdringerige student heeft gezwaaid. Het is zeer de vraag of dit verhaal iets zegt over de vierde-eeuwse gewoontes. Maar zeker is dat Damascius dit verhaal opgeschreven heeft en dat hij – nota bene een man – bekend was met lappen die vrouwen gebruikten tijdens hun menstruatie. Deze beschrijving uit de tiende eeuw is tot nu toe de oudste verwijzing naar maandverband die mij bekend is. Dat wil zeggen: totdat ik dergelijke lappen besmeurd met bloed tegenkwam in de Bijbel.

Maandverband in vertalingen

Ik neem u mee naar een profetie van Jesaja. De context van de tekst is aldus: de mensen zijn volgens Jesaja weer volop voor de zonde gevallen. Jesaja wil

Foto: Anton Sinke

de mensen daarvan doordringen en oproepen tot bekering. Al denken de mensen nog dat ze het best redelijk doen, in vergelijking met Gods goedheid zijn alle menselijke pogingen om iets goeds van het leven te maken maar smerig. Dat is de rode draad van zijn profetie. En daar gebruikt hij de volgende vergelijking voor:

Nu bent u in toorn ontstoken, omdat wij gezondigd hebben.

Hadden we maar de oude weg gevolgd, dan zouden we worden gered.

Wij allen zijn onrein geworden, onze gerechtigheid is als het kleed van een menstruerende vrouw. (Jes. 64, 4b-5a NBV)

Daar staat het dan: het kleed van een menstruerende vrouw. Probeer u zich dat eens voor te stellen: het kleed van een menstruerende vrouw. Wanneer ik ongesteld ben, pleeg ik niet rond te lopen met een picknickkleed over mijn schouder geslagen. Wat bedoelt Jesaja hiermee? Laten we deze tekst eens vergelijken met andere vertalingen. De Willibrordvertaling uit 1995 bijvoorbeeld schrijft:

Wij hebben ons allemaal verontreinigd, heel onze gerechtigheid werd als bevlekte kleren.

In deze vertaling gaat het helemaal niet over menstruatie: hier gaat het gewoon over kleren die vuil zijn. En weer iets anders geeft de NBG uit 1951 de tekst weer:

Wij zijn allen geworden als een onreine, al onze gerechtigheden als een bezoedeld kleed.

Geen wonder dat er nooit een belletje is gaan rinkelen bij ons, vrouwen die toelisterden. Wij weten immers alles van bezoedelde kleren. Altijd alert op wasmiddelen voor het uitwassen van zelfs de moeilijkste vlekken uit de voetbalshirts van onze kinderen, dat zit in onze genen. Maar met maandverband heeft dat alles nog niets te maken. Maar dan de Willibrordvertaling uit 1975:

Allen hebben wij ons verontreinigd, heel onze ongerechtigheid werd een stonddoek gelijk.

Dat prachtige ouderwetse woord stonden, dat zijn we in onze tijd al bijna vergeten. Maar dat verwijst wel degelijk naar de menstruatie.

Al deze omtrekkende bewegingen maken nieuwsgierig naar wat er in het Hebreeuws staat. Meestal als vertalingen afwijken van elkaar, is er in de bron-tekst iets lastigs met de tekst. Waar gaat het om in Jesaja 64?

Maandverband in het Hebreeuws

‘Wij allen zijn onrein geworden.’ Voor *onrein* staat in het Hebreeuws het woord *tamé*. Dat betekent onrein, maar is niet hetzelfde als vuil door de modder. *Onrein* worden betekent zoveel als ‘onwaardig voor God’, ritueel verontreinigd in de betekenis van Leviticus. In Leviticus zijn er vier gebieden waar een

mens onrein van kan worden. Ten eerste van eten en drinken: sommige vleessoorten gelden als onrein. Ten tweede van de dood: een mens wordt onrein wanneer hij of zij iemand begraven heeft. Ten derde huidziekten, bijvoorbeeld melaatsheid (dat in de NBV is weergegeven met het zo moderne woord ‘huidvraat’). En ten vierde seksualiteit en geboorte: je werd onrein als je seksuele gemeenschap had gehad, of als je menstrueerde, of als je een kind had gebaard. Vier domeinen van het menselijk leven, die alle vier te maken hebben met dood en leven, met ziekte en gezondheid.

Dus wanneer een kleed vuil is geworden doordat het in het gras heeft gelegen tijdens een picknick, is het nog niet onrein.

Al onze gerechtigheid is als een *beged iddim*, staat er in het Hebreeuws. Een *beged iddim*, die twee woorden moeten we even nader bekijken. *Beged* betekent kleed. Of kleding, kleren. Vrouwen weefden en naaiden hun kleren zelf in die tijd. Ze droegen een onderkleed en een bovenkleed, een kort kleed of een lang kleed, een mantel als het overal overheen ging. Vrouwen maakten die kleden anders vast rond hun lichaam dan mannen; zo kon men vrouwenkleding en mannenkleding onderscheiden. Het woord *beged* verwijst dus naar een kleed, maar een kleed werd ook als kleding gedragen. Een *beged* is dus een kleed, groot of klein, van linnen of van wol, dat voor diverse doeleinden gebruikt kon worden. Soms als een doek of lap of een deken om op te zitten, of als kleed voor over een altaar in de tempel.

Het woord *iddim* komt in de Bijbel verder nergens voor. Uit buitenbijbelse teksten weten we dat het verwijst naar de menstruatie, in de betekenis van een regelmatig terugkerende periode: zoals de voor ons nu ouderwetse uitdrukking ‘stonden’, of in het Engels: period. Letterlijk kan dus *beged iddim* vertaald worden met stondenkleed, of menstruatiedoek.

Zou het denkbaar zijn dat een *beged iddim*, een menstruatiedoek, verwijst naar een speciale jurk die een vrouw droeg als ze ongesteld was? Het lijkt me onwaarschijnlijk. Ik vermoed dat ook in de bijbelse tijd menstruatie taboe was, dat je er niet over sprak en liever niet liet merken aan je burens dat het weer die tijd van de maand was. Dus een jurk met rode vlekken zal niet populair geweest zijn. Bovendien hadden mensen geen kast vol kleren, zoals wij. Een kledingstuk maken was jaren werk en je keek wel uit om je goede kleed te laten bederven door vlekken.

Maandverband in het Grieks en Latijn

Om te begrijpen wat voor kleed het betrof, kunnen andere vertalingen van de Hebreeuwse tekst ons helpen: de Septuagint en de Vulgaat. Hoewel er natuurlijk een tijdsverschil is tussen de oudste Griekse vertaling en de oorspronkelijke tekst van Jesaja, is de Septuagint wel een van de oudste interpretaties van

deze tekst. In deze vertaling wordt *beged* vertaald met het Griekse woord *rakos*. Het woord *rakos* nu betekent niet in het algemeen kleed of kledingstuk, zoals in het Hebreeuws *beged*. Het woord *rakos* wordt in het Grieks gebruikt voor een gescheurde lap, een reep stof, of algemeen voor vossen of lompen. De vertalers uit de eerste eeuw voor Christus hebben het menstruatiedoek geïnterpreteerd als een oud lapje.

De Vulgaatvertaling spreekt over *pannus menstruatilis*: een stuk doek of een oude lap, een vod, bedoeld voor de maandstonden. In zowel de Griekse vertaling uit de eerste eeuw voor Christus als de Latijnse vertaling uit de 4e eeuw na Christus was een menstruatiedoek niet een complete jurk, maar een oud lapje dat een vrouw gebruikte om ervoor te zorgen dat haar goede kleed beschermd werd tegen bloedvlekken.

En nu komen we in de buurt van de lappen die Hypatia aan de jongeman voorhield om hem af te schrikken. Bewijzen kunnen we het niet. Maar het is aannemelijk dat vrouwen in de bijbelse tijd lapjes gebruikten tijdens de menstruatie als bescherming voor hun goede kleding. Mogelijk haalden ze die lapjes uit oude kleren die versleten waren en niet meer gedragen werden: repen stof of vossen.

Het bezoedelde kleed uit de NBG, de bevleete kleren uit de Willibrordvertaling, het kleed van een menstruerende vrouw uit de NBV – al deze omslachtige beschrijvingen verdoezelen een stukje cultuurgeschiedenis van vrouwen. Terwijl het toch aannemelijk is dat Jesaja hier een menstruatiedoek bedoelt, ofwel wat wij maandverband noemen.

Cultuurgeschiedenis

Wat zegt het over de Nederlandse vertalers dat zij deze woorden kiezen om maandverband te vertalen? Kan het zijn dat men het onkies dacht dat de Bijbel over maandverband in zulke directe bewoordingen zou spreken? Kan het zijn dat zij te weinig kennis hebben van wat vrouwen gebruiken tijdens de menstruatie? Zelfs Damascius in de tiende eeuw was bekend met hoe vrouwen in zijn tijd de menstruatie opvingen. Of moeten we constateren dat de hedendaagse (heren?)-vertalers zozeer gewend zijn aan de reclames voor tampons en ‘Kotex ultradun met vleugeltjes’, dat zij er geen erg in hebben gehad dat zij hier een stukje cultuurgeschiedenis van vrouwen onzichtbaar hebben wegvertaald in de profetie van Jesaja?

Blijft natuurlijk dat Jesaja de vergelijking met maandverband uiterst negatief gebruikt. Geen mens wil geassocieerd worden met vuil maandverband. Ook dat is kennelijk een constante in de geschiedenis, van Jesaja tot Damascius (en niet te vergeten Esther: zie het deuterocanonieke Gebed van Esther in EstGr 8, 27 (NBV)). Maar als spoor van een stukje cultuurgoed van vrouwen is het interessant.